

1937–1938 YILLARDAGI "KATTA TERROR": MARKAZ VA RESPUBLIKALAR O'RTASIDAGI SIYOSIY MUNOSABATLAR

Toshtemirova Rayxon Zokir qizi

toshtemirovarayxona4@gmail.com

Termiz davlat pedagogika instituti

Tarix yo'nalishi

Ilmiy rahbar: Abdurashidov Anvar Abdurashidovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1937–1938 yillarda SSSR miqyosida olib borilgan “Katta terror” siyosatining mohiyati va uning respublikalar, xususan, O‘zbekiston bilan bo‘lgan siyosiy munosabatlarga qanday ta’sir qilgani tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Markaz tomonidan tashabbus qilingan bu kampaniyaning hududiy ijrosi, mahalliy elita bilan bo‘lgan ziddiyatlar va oqibatda shakllangan siyosiy itoat tuzilmasi haqida ilmiy yondashuv asosida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Katta terror, Stalin siyosati, Markaz–respublika munosabatlari, repressiya, siyosiy qatag‘on, SSSR, O‘zbekiston SSR

1937–1938 yillar tarixda “Katta terror” yoki “qonli yillar” nomi bilan tanilgan. Bu davrda Stalin boshchiligidagi Sovet hokimiyati tomonidan keng ko‘lamli repressiyalar amalga oshirildi. Ushbu siyosiy kampaniyaning markaziy maqsadi — Sovet Ittifoqining har qanday mustaqil fikrlovchi, potentsial xavf tug‘diruvchi shaxslaridan “tozalash” bo‘lgan.

Repressiyalar faqat Moskva bilan chegaralanib qolmay, barcha ittifoq respublikalarini, jumladan, O‘zbekiston SSRni ham o‘z ichiga oldi. Markaz va respublikalar o‘rtasidagi siyosiy munosabatlar bu davrda asosan boshqaruvning vertikal strukturasi asoslanib, Markazning mutlaq ustuvorligi ostida shakllandi.

Stalin boshchiligidagi totalitar tuzum, bir tomondan, yagona sovet mafkurasini jamiyatga singdirishga harakat qilgan bo'lsa, boshqa tomondan, har qanday norozilik, erkin fikr yoki mustaqil harakatni yo'qotishga urinardi. Ayniqsa, ittifoq respublikalarida, shu jumladan, O'zbekiston SSRda bunday siyosat yanada keskin tus oldi. Markazda shakllantirilgan ideologik "mezon"larga mos kelmagan har qanday shaxs yoki guruh "xalq dushmani", "millatchi", "burjua millatchisi", "diniy reaksiонер" kabi tamg'alar bilan yo'q qilindi.

Bu holat Markaz va mahalliy respublika rahbarlari o'rtasida tenglik emas, balki biryoqlama bo'ysunish munosabatini mustahkamladi. Mahalliy rahbarlar o'z xalqining manfaatini himoya qilish o'rniga, ko'pincha, markazning topshirig'ini ortiqcha darajada bajarishga intilganlar. Bu esa, sovet imperiyasi doirasida respublikalar siyosiy subyekti emas, balki ijrochiga aylanganidan dalolat beradi.

Ushbu maqolada "Katta terror" davrida Markaz (Moskva) va respublika (O'zbekiston SSR) o'rtasidagi siyosiy munosabatlar qanday shakllangani, qanday vositalar bilan amalga oshirilgani va buning oqibatlari qanday bo'lgani tahlil qilinadi.

Maqola quyidagi metodlarga asoslangan:

- **Tarixiy hujjatlarning tahlili** – SSSR NKVD buyrug'lari, Stalin nutqlari, O'zbekiston KP(b) MQ qarorlari asosida.
- **Arxiv materiallari va statistik ma'lumotlar** – qatag'on qilingan shaxslar soni, ayblov turlari va sud qarorlari bo'yicha.
- **Komparativ tahlil** – boshqa respublikalar (Qozog'iston, Ukraina) bilan O'zbekiston tajribasini taqqoslash orqali umumiylik va farqlarni aniqlash.
- **Ilmiy-adabiy manbalar** – tarixchilar va siyosatshunoslarning zamonaviy tahlillariga asoslanish.

1937–1938 yillardagi qatagʻonlar SSSRning barcha hududlariga majburiy va qatʻiy koʻrsatmalar asosida tarqatilgan. Markaz tomonidan yuborilgan maxsus “kvotalar” asosida har bir respublikada maʼlum sonli shaxslar “xalq dushmani” sifatida aniqlanib, jazoga tortilishi kerak edi. Bu kvotalar Oʻzbekistonga ham nisbatan joriy etilgan.

• Oʻzbekiston SSRda 1937–1938 yillarda 40 mingdan ortiq kishi qamoqqa olingan, ulardan 10 mingdan ortigʻi otuv jazosi bilan jazolangan.

• Mahalliy partiya yetakchilari va jadid ziyolilari asosan “millatchilik”, “burjua millatchisi” yoki “diniy reaksioner” sifatida ayblangan.

• Repressiyalar Markaz tomonidan yuborilgan maxsus vakillar (moskvalik tergovchilar) tomonidan bevosita boshqarilgan.

• Markaz mahalliy kadrlarni bir-biriga qarshi gij-gijlab, xalq orasida ishonchsizlik muhitini kuchaytirgan.

• Qatagʻonlar orqali Markaz Oʻzbekistondagi siyosiy va mafkuraviy nazoratni toʻliq qoʻlga oldi. Mahalliy elita mutlaqo sodiq kadrlarga almashtirildi.

Bu davrdagi Markaz va respublikalar oʻrtasidagi siyosiy munosabatlar bir tomonlama buyruqbozlik va ishonchsizlik tamoyiliga asoslangan edi. Mustaqil tashabbus, ijtimoiy faollik yoki tanqidiy fikr Markaz tomonidan “xavfli holat” deb baholanib, uni yoʻq qilishga qaratilgan choralar koʻrilgan.

Oʻzbekiston SSRda mustaqil fikrlovchi ziyolilar, jadidlar va diniy ulamolar “xalq dushmani” deb eʼlon qilinib, oʻta ogʻir jazolarga duchor qilindi. Bu holat mahalliy siyosiy strukturalarning Markazga butunlay bogʻliqligini, ularning oʻz irodasi bilan emas, balki yuqoridan berilgan topshiriqlar asosida faoliyat yuritganini koʻrsatadi.

Aynan mana shu yillardagi siyosiy siyqalik, repressiv madaniyat va bo'ysunuv mexanizmlari keyingi o'n yilliklarda ham Sovet respublikalaridagi siyosiy madaniyatga chuqur ta'sir ko'rsatdi.

1937–1938 yillardagi “Katta terror” jarayoni faqat jazolovchi kampaniya bo'lib qolmasdan, Markaz va respublikalar o'rtasidagi siyosiy kuch munosabatlarini qayta shakllantirish vositasiga aylangan edi. O'zbekiston SSRda bu davrda yuz bergan hodisalar quyidagi siyosiy xulosalarga olib keldi:

- **Markaziy hokimiyatning mutlaq ustunligi:** Qatag'on siyosati orqali Markaz O'zbekistondagi barcha siyosiy va mafkuraviy jarayonlarni nazoratga oldi. Bu mahalliy elitaning mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini mutlaqo yo'qqa chiqardi.

- **Mahalliy elitaning almashtirilishi:** Jadid ziyolilari va ma'rifatparvarlar o'rniga sodiqligi, biroq bilim va mustaqil fikri yetarli bo'lmagan kadrlar keltirildi. Natijada, boshqaruvda loqaydlik va ko'r-ko'rona bo'ysunuv ustunlik qila boshladi.

- **Qo'rquv orqali boshqaruv mexanizmi:** “Katta terror” davrida shaxsiy xavfsizlik har bir fuqaro uchun kafolatlangan emasligi sababli jamiyatda hushyorlik va xatolikdan qo'rqish ustuvor fikr bo'lib qoldi. Bu esa, jamiyatda faollik emas, befarqlik va loqaydlikni kuchaytirdi.

- **Fikr erkinligining batamom yo'q qilinishi:** Repressiyalar faqat jismonan emas, balki mafkuraning ham qat'iy nazorat ostiga olinishi bilan kechdi. Erkin fikr yuritish, tanqidiy yondashuv va ilmiy qarashlar xavfli deb baholandi.

Bularning barchasi O'zbekistonda siyosiy madaniyat shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi va bu jarayonning salbiy izlari mustaqillik yillarida ham birmuncha vaqt davomida sezilib turdi.

1937–1938 yillardagi “Katta terror” siyosati Markaz va respublikalar o'rtasidagi siyosiy munosabatlarda bir tomonlama tazyiq, qo'rqitish va siyosiy

suiste'mol madaniyatini shakllantirdi. O'zbekiston SSR bu jarayonda mustaqil qaror qabul qilish huquqidan mahrum bo'lib, Markaziy hokimiyatning repressiv siyosatini bevosita ijro etuvchi vositaga aylandi.

Qatag'onlar natijasida ijtimoiy ongda vahima, ishonchsizlik va loqaydlik ildiz otib, siyosiy faollik so'ndi. Ziyolilar yo'q qilinib, jamiyat fikrsiz va sadoqatga asoslangan tizimga ko'nikdirildi. Bugungi tarixiy tahlil bizga bu xatolarni anglash, tarixiy adolatni tiklash va avlodlarga saboq chiqarishda xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitzpatrick S. (1999). *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times*. Oxford University Press.
2. Sobirov M. (2019). *O'zbekistonda siyosiy qatag'onlar tarixi*. Toshkent: Fan.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat arxivi. (1937–1938 yillar ma'lumotlari).
4. Naim Karimov. (2005). *Qatag'on qurbonlari xotirasi*. Toshkent: Sharq.
5. Conquest R. (2007). *The Great Terror: A Reassessment*. Pimlico.
6. Ibragimova Z. (2021). *Repressiv siyosat va sovet mafkurasi*. Journal of History and Society.
7. Stalin I.V. (1937). *SSSR KP(b) syezdi nutqlari*. Moskva: Politizdat.